Министерство образования Республики Беларусь
Учреждение образования
«Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка»
Исторический факультет

БЕЛОРУССКАЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ: ИСТОКИ, СТАНОВЛЕНИЕ, РАЗВИТИЕ (IX–XXI вв.)

Материалы
Республиканской научно-теоретической конференции

Минск, 29 июня 2017 г.

Минск
РИВШ
2017

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

УДК 323(476)(091)(082)
ББК 66.3(4Беи)я43
Б43

Р е к о м е н д о в а н о

советом исторического факультета
УО «Белорусский государственный педагогический
университет имени Максима Танка»
(протокол № 10 от 24 мая 2017 г.)

Р е д а к ц и о н н а я к о л л е г и я :
кандидат исторических наук доцент *А. В. Касович* (отв. ред.);
кандидат исторических наук доцент *С. П. Шупляк;*
кандидат исторических наук доцент *А. А. Корзюк;*
кандидат исторических наук доцент *А. Ф. Великий*

Р е ц е н з е н т ы :
доктор исторических наук профессор *А. М. Лютый;*
доктор исторических наук профессор *И. В. Варивончик*

Б43 **Белорусская** государственность: истоки, становление, развитие (IX–XXI вв.) : материалы Респ. науч.-теорет. конф., Минск, 29 июня 2017 г. / редкол.: А. В. Касович (отв. ред.) [и др.]. – Минск : РИВШ, 2017. – 232 с.
ISBN 978-985-586-041-0.

В сборнике представлены актуальные материалы исследований, посвященные проблемам белорусской государственности в историческом, социально-культурном и геополитическом аспектах.

Адресуется преподавателям, аспирантам и студентам вузов.

УДК 323(476)(091)(082)
ББК 66.3(4Беи)я43

ISBN 978-985-586-041-0

© Оформление. ГУО «Республиканский институт высшей школы», 2017

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

тлумачыцца такімі фактарамі, як недасканаласць памешчыцкіх лясных гаспадарак, а таксама развіццё чыгунак і эвалюцыя лясной прамысловасці, якая выразілася ў стварэнні саюзаў мясцовых лесапрамыслоўцаў акцыянерных таварыстваў і іншых прамысловых прадпрыемстваў, якія спецыялізаваліся на перапрацоўцы драўніны. Да 1913 г. на тэрыторыі Беларусі дзейнічалі 158 дрэваапрацоўчых, 10 запалкавых і 14 кардонна-папяровых прадпрыемстваў, а прадукты лесаперапрацоўкі набывалі ўсё большае значэнне у лясным гандлі [7, с. 16].

Разам з тым, у цэлым сістэма мясцовага кіравання лясамі на беларускіх землях у вялікай ступені паспрыяла атрыманню значных прыбыткаў казне. У прыватнасці, за кошт лясных даходаў ўтрымліваліся цэнтральныя і мясцовыя ўстановы Ляснога дэпартамента, накіроўваліся плацяжы ў мясцовыя бюджэты, аказвалася дапамога прыватным уласнікам у правільным вядзенні лясной гаспадаркі. Лясныя тавары ўяўлялі сабой адзін з вядучых артыкулаў экспарту, а лясная справа ў эканоміцы дзяржавы лічылася прыярытэтным кірункам, і адносілася да высокарэнтабельных галін матэрыяльнай вытворчасці. Толькі ў прамежак часу з 1888 па 1897 г. даходнасць ад лясоў заходніх і прыбалтыйскіх губерняў склала 41 млн 922 тыс. руб. [10, с. 216].

Такім чынам, усё вышэй адзначанае сведчыць аб важнасці Лесаахоўных камітэтаў ва ўдасканаленні сістэмы кіравання лясной гаспадаркай у беларускіх губернях, якая ў цэлым стала самадастатковай, так як забяспечвала атрыманне ўстойлівага высокага ляснога прыбытку і абапіралася на прызнанне лясоў і лясной гаспадаркі адным з прыярытэтаў дзяржаўнага кіравання.

Літаратура

1. Арнольд, Ф. К. История лесоводства в России, Франции и Германии / Ф. К. Арнольд. – СПб. : Издание А. Ф. Маркса, 1895. – 4[illegible], [2] с.

2. Гісторыя Беларусі : у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Соврем. шк. : Экоперспектива, 2007–2011. – Т. 4 : Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII–пачатак XX ст.) / М. Біч [і інш.]. – 2005. – 518 с.

3. История лесного дела Беларуси / В. Л. Тарасенко [и др.]; Комитет лесного хозяйства Республики Беларусь, Институт леса Национальной академии наук Беларуси, Брянская государственная инженерно-технологическая академия. – 2-е изд. – Гомель : ИЛ, 2004. – 301 с.

4. НГАБ. Ф. 27. Воп. 2. Спр. 1[illegible]79.

5. НГАБ. Ф. 27. Воп. 2. Спр. 1802.

6. НГАБ. Ф. 139. Воп. 1. Спр. 369.

7. Новицкая, Р. Е. Лесное хозяйство Беларуси. Прошлое и настоящее / Р. Е. Новицкая, Д. Н. Лепешко, Т. Ф. Добыш : Министерство лесного хозяйства Республики Беларусь. – Минск : Редакция журнала "Лесное и охотничье хозяйство", 2013. – 615 с.

8. ПСЗРИ. – 3-е собр. – Отд. 1. – Т. 8. – № 5120. – С. 148–156.

9. ПСЗРИ. – 3-е собр. – Отд. 1. – Т. 14. – № 10457. – С. 141–152.

10. Столетие учреждения Лесного департамента. 1798-1898 . – СПб. : Типолитография Ю. Я. Римана, 1898. – [9], 251 с.

ДВАРАНСКА-ПАМЕШЧЫЦКАЯ КОНЕГАДОЎЛЯ Ў БЕЛАРУСІ (1861-1914 ГГ.)

Рацько А.Ф., кандыдат гістарычных навук, дацэнт, БДПУ, Мінск

У другой палове XIX ст. асновай эканомікі Беларусі па-ранейшаму заставалася сельская гаспадарка. Сельскагаспадарчая вытворчасць складалася з двух частак – земляробства і жывёлагадоўлі. Асноўную частку дадатковага прадукту ў рэгіёне давала земляробства. Другім пасля земляробства па ступені даходнасці кампанентам мясцовай сялянскай і памешчыцкай гаспадаркі была жывёлагадоўля, без якой не магло нармальна весціся і само земляробства. Жывёлагадоўля забяспечвала палі ўласнікаў арганічным угнаеннем, прадуктамі харчавання (мяса, малако, тлушч), сыравінай для прамысловасці. Значная частка жывёлы і прадуктаў жывёлагадоўлі паступала на рынак. Важнай прычынай,

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

якая заахвочвала як памешчыкаў, так і сялян разводзіць жывёлу (галоўным чынам коней і валоў), з'яўлялася неабходнасць у іх цяглавай сіле. У сувязі з гэтым пагалоўе коней было адным з асноўных паказчыкаў незалежнасці і самастойнасці ўсякага сельскагаспадарчага вытворцы.

Пасля адмены прыгоннага права сельская гаспадарка Беларусі ўсё больш звязвалася з рынкам. Паступова сельскагаспадарчая вытворчасць набывала прадпрымальніцкі характар. Рост рынкавага попыту на сельскагаспадарчыя тавары выклікаўся развіццём прамысловасці, ростам гарадоў і неземляробчага насельніцтва, маёмасным расслаеннем вёскі. На змену паншчыннай сістэме гаспадарання прыходзяць адпрацовачная і капіталістычная. Калі першая заключалася ў апрацоўцы памешчыцкай зямлі сялянамі сваім інвентаром, то другая, капіталістычная сістэма мела на мэце прымяненне вольнанаёмнай працы сялян-парабкаў, якія апрацоўваюць зямлю памешчыка яго інвентаром. Менавіта ў гэтых гаспадарках шырэй ўкаранялася сельскагаспадарчая тэхніка, ўдасканальвалася структура вытворчасці і больш хуткімі тэмпамі расла яе таварнасць. Гэты тып гаспадарак быў характэрны асабліва для Гродзенскай, Віленскай і Мінскай губерняў. Цяпер памешчыку патрэбна было ўсё болей набываць уласныя прылады працы і цяглавую жывёлу. Акрамя гэтага, пашырэнне ўнутранага рынку патрабавала развіцця шляхоў зносін, а разам з імі шырокага выкарыстання коннага транспарту, паляпшэння ямской службы і паштовай сувязі. Патрэбны быў конь моцны, непатрабавальны, здольны перавозіць грузы на значныя адлегласці.

У сярэдзіне XIX ст. якасць конскага статку была неадпаведнай. Сялянскія коні выконвалі мноства самых розных работ. Іх кармілі саломай і толькі зрэдку сенам, утрымоўвалі ў дрэнных хлявах, вельмі рана ўключалі ў работу. Таму яны «выглядалі змучанымі, знясіленымі і слабымі» [6, с. 194]. Жывёла ж памешчыцкая адрознівалася ад сялянскай. Дваране-памешчыкі імкнуліся палепшыць як мясцовую пароду коней, так і абзаводзіліся пародзістымі коньмі з іншых краін. Памешчыкі карысталіся паслугамі злучных пунктаў, імкнуліся завезці з краін Усходу і Захаду племянных коней разнастайных парод. Не заўсёды ўвоз коней, асабліва з краін Заходняй Еўропы, быў апраўданы эканамічна і прыводзіў да жаданых вынікаў. Тым не менш у гэтым быў і станоўчы бок, так як пародная разнастайнасць племяннога матэрыялу, якая пры гэтым ўзнікала, аблягчала працу па стварэнні новых спецыялізаваных парод.

Яшчэ у першай палове XIX ст. у заходніх землях Беларусі пачалося фарміраванне новай пароды коней. Галоўнымі «рухавікамі» паляпшэння беларускай пароды коней у той перыяд сталі дзяржаўныя заводскія стайні – Віленская, Лідская і асабліва Ашмянская. Гэтыя канюшні былі ўкамплектаваны жарабцамі як цяжкавозных парод, так і запражных сельскагаспадарчага тыпу. З палепшаных заходнебеларускіх коней пачала фармавацца новая папуляцыя, якая адрознівалася падвышанай працаздольнасцю, але пры гэтым захавала непераборлівасць мясцовай «асновы» і эканамічнасць ў выкарыстанні. Да 40-х гг. XIX стагоддзя гэтых коней, называўшыхся у той час па раёне паходжання ашмянскімі, актыўна выкарыстоўвалі ў племянной працы, прадавалі ў Заходнюю Еўропу [2].

Эканамічны і бытавы пераварот 60-х гг. XIX ст. пахіснуў дваранскае землеўладанне, а разам з тым і конезаводскую справу. Аднак з канца 1870-х гг. сітуацыя мяняецца, назіраецца значны прырост коней у беларускіх губернях. Калі ў 1861 г. у сялян і памешчыкаў Беларусі налічвалася каля 651 тыс. рабочых коней, то ў 1900 г. – 973,8 тыс., што ў 1,5 разы больш [3, с. 188]. З 1900 да 1912 г. пад ўплывам прамысловага крызісу 1900-1903 гг., а затым і дэпрэсіі, калі попыт на сельскагаспадарчую прадукцыю некалькі паменшыўся, у Віленскай, Віцебскай і Магілёўскай губернях колькасць пагалоўя коней некалькі знізілася.

Клопат пра паляпшэнне сельскагаспадарчых коней дыктаваўся не толькі патрэбамі сельскіх гаспадароў, але і патрэбамі арміі, якая прад'яўляла вялікія патрабаванні да абознага і артылерыйскага каня. Для вызначэння колькасці коней у другой палове XIX ст. у Расійскай імперыі праводзіліся ваенна-конскія перапісы. Дзяржава, якая вядзе войны, для дасягнення поспеху ў баявых дзеяннях павінна была мець дастатковае пагалоўе коней адпаведнай якасці. Дзеля большай дакладнасці ў 1882 г. былі нават выдадзены часовыя

РЭПАЗІТОРЫЙ БДПУ

правілы аб конскім перапісу, і на падставе іх праведзены перапіс паўсюдна ў Еўрапейскай частцы імперыі. Ваенна-конскія перапісы ўтрымліваюць звесткі па паветах пра агульную колькасць коней у гаспадарках уладальнікаў і колькасць двароў без коняў; аб колькасці коней з размеркаваннем па ўзроставых групах, росце ў розных катэгорый уладальнікаў (у сялян у сельскіх абшчынах, прыватных уласнікаў і жыхароў гарадоў); а таксама аб размеркаванні ўладальнікаў па забяспечанасці коньмі. Высокая дакладнасць ваенна-конскіх перапісаў абумаўлялася тым, што яны праводзіліся для ваенных мэт, пры ўдзеле і пад кантролем вайскоўцаў. Дзякуючы сталасці методыкі збору і апрацоўкі, ваенна-конскія перапісы даволі дакладна адлюстроўваюць дынаміку развіцця конскага пагалоўя.

Абапіраючыся на дадзеныя ваенна-конскіх перапісаў 1888,1893-1894, 1899-1901 і 1912 гг., можна прасачыць дынаміку колькасці коней у 5 заходніх губернях з 1864 па 1912 гг., а таксама дынаміку дваранскага конеўладання. Так, калі ў 1864 г. колькасць коней у 5 заходніх губернях складала 901,0 тыс. галоў, то ў 1912 г. – 1565,0 тыс. галоў. У сваю чаргу дваранскае конеўладанне ў паветах па выніках ваенна-конскіх перапісаў вызначаецца такімі лічбамі: у 1888 г. – 18386 тыс. галоў, а ў 1914 г. – 109239 тыс. галоў [4, с. 56-57].

Як бачым, колькасць коней у дваранскіх гаспадарках павялічылася. Коні як рабочая жывёла у парэформеннай сельскай гаспадарцы з'яўляліся адным з асноўных сродкаў вытворчасці. Дваране-землеўласнікі імкнуліся набыць найбольшую колькасць коней для сельскагаспадарчых работ. У прыватным сектары ім належала прыкладна адна трэць усіх коней. Пры гэтым неабходна мець на ўвазе, што беларускія дваране з 1877 да 1905 г. страцілі значную колькасць зямлі, у той час як асабістая прыватная зямельная ўласнасць іншых саслоўяў за гэтыя гады павялічылася. Такім чынам, колькасць коней у дваран у разліку на зямельную плошчу павялічвалася больш хутка, чым у прадстаўнікоў іншых саслоўяў. Гэта сведчанне таго, што ў памешчыцка-дваранскай гаспадарцы паступова ўкаранялася капіталістычная сістэма, якая выцясняла адпрацоўчую.

Акрамя таго, дваране утрымлівалі коней і ў гарадах, хоць іх колькасць пастаянна памяншалася. Калі ў 1888 г. у 5 заходніх губернях 1168 дваран мела 2176 коней (1,9 на аднаго), то ў 1912 г. 931 уладальнік меў 1846 коней (2,0 на аднаго). Выключэнне складалі толькі гарады Магілёўскай губерні, дзе за гэты час колькасць коней на аднаго двараніна павялічылася да 5,7. У гарадскім прыватным сектары колькасць коней і ўласнікаў павялічылася адпаведна на 23,0% і 25,[illegible]%. Для дваран (у асноўным чыноўнікаў) коні ў горадзе служылі асноўным сродкам перамяшчэння. З усё большым распаўсюджаннем конкі і электрычных трамваяў роля ўласных коней паступова падала, што і адбілася на іх дынаміцы [4, с. 57].

У 1850-х гадах на тэрыторыі Беларусі было 22 невялікіх конных завода і 4 дзяржаўныя завадскія стайні; у 1870-х гадах карысталіся вядомасцю заводы: Горы-Горацкі, Мар'іна Горка, Вішнева, Гарадкі, Любань, Альшэва, Лябёдка, Крэва, Данюшава і іншыя. У іх утрымліваліся [illegible] племянных жарабцоў і больш за 1300 кабыл. Вялікае значэнне ў паляпшэнні конегадоўлі мелі старэйшыя завадскія стайні – Яноўская, Віленская, Бердоўская. У кожнай з іх выкарыстоўвалася ад 45 да 140 жарабцоў верхавых, запражных і цяжкавозных парод [1]. У пачатку 80-х гг. ў Мінскай губерні налічвалася 23 конныя заводы, у Гродзенскай – 14, у Віцебскай – 1 [5, с. 91].

Пачынаючы з 90-х гадоў, усё часцей адзначаецца наяўнасць конных заводаў у дваран-памешчыкаў. Так, у 1890 г. толькі ў Гродзенскай губ. налічвалася 13 конных заводаў. Значны конны завод размяшчаўся ў маёнтку Шчорсы гр. Храптовіча, што дазволіла развесці статак ў 200 коней. У 1912 г. каля Гродзенскай губ. дзейнічала 9 прыватных конных заводаў [4, с. 59]. Людвіг-Станіслаў Аляксандравіч Хамінскі – грамадска-палітычны дзеяч і селекцыянер у 1912 г. ў ваколіцах Альшэва (сённяшняя Мядзельшчына) заснаваў Саюз каняводаў і заняўся на бацькавай канюшні вывядзеннем племяннной пароды коней з неабходнымі якасцямі для сельскай гаспадаркі. Гэтая парода стала вядомая пасля як «Альшэўская запражная». Жарабцы гэтай пароды дэманстравалі максімальную цяглавую сілу, роўную вазе грузу 10-13 тон [1].

Такім чынам, на працягу 1861-1914 гг. дваранска-памешчыцкая конегадоўля Беларусі дасягнула пэўных поспехаў. Амаль што на працягу усяго перыяду назіралася павелічэнне

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

колькасці прыватных конных заводаў. Развіццё капіталістычных адносін і ўдасканаленне сродкаў вытворчасці ў земляробстве і іншых галінах народнай гаспадаркі аказвалі моцны ўплыў на конегадоўлю. Пераход у сельскай гаспадарцы ад ручной працы (асабліва пры пасеве і ўборцы ўраджаю і яго апрацоўцы) да машыннай на коннай цязе не мог не паўплываць станоўча на паляпшэнне конегадоўлі. Сярэднестатыстычная памешчыцкая гаспадарка мела большую колькасць цяглавых адзінак, чым гаспадарка сялянская.

Літаратура

1. Белорусская упряжная лошадь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Белорусская_упряжная_лошадь. – Дата доступа: 17.06.2017.

2. Белорусский универсал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.koni.by/belorusskii-universal. – Дата доступа: 17.06.2017.

3. Гісторыя Беларусі: у 6 т / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Экаперспектыва, 2000-2005. – Т. 4: Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII-пачатак XX ст.) / М. Біч [і інш.] – 2005. – 519 с.

4. Жытко, А. П. Дваранства Беларусі перыяду капіталізму 1861-1914 гг.: манаграфія / А. П. Жытко. – Мінск : БДПУ, 2003. – 233 с.

5. Липинский, Л. П. Развитие капитализма в сельском хозяйстве Белоруссии (II половина XIX в.) / Л. П. Липинский. – Минск : Наука и техника, 1971. – 256 с.

6. Улащик, Н. Н. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии / Н. Н. Улащик. – М. : Наука, 1965. – 479 с.

ГАСПАДАРЧА-ЭКАНАМІЧНАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ДВАРАНСТВА БЕЛАРУСІ НАПЯРЭДАДНІ АДМЕНЫ ПРЫГОНУ

Рацько А.Ф., кандыдат гістарычных навук, дацэнт, БДПУ, Мінск
Сазонава К.У., 1 курс, гістарычны факультэт, БДПУ, Мінск

Сітуацыя ў аграрным сектары эканомікі Беларусі ў сярэдзіне XIX ст. мела больш агульных рысаў з тагачаснай сельскай гаспадаркай Польшчы і Прыбалтыкі, чым вялікарускіх губерняў. Асноўным адрозненнем ад агульнарасійскай мадэлі стала захаванне і ўстойлівае развіццё тут буйных і сярэдніх памешчыцкіх гаспадарак. Зямля з'яўлялася асноўным сродкам сельскагаспадарчай вытворчасці. К часу адмены прыгону памешчыцкае землеўладане ў краі было безраздзельна пануючым. К 1861 г. памешчыкам пяці заходніх губерняў належала 16071,1 тыс. дзес. зямлі, або 66,8% зямельнай плошчы. У цэлым па еўрапейскай частцы Расіі ўдзельная вага памешчыцкага землеўладання была значна ніжэй – 24,7% [6, с. 67]. На фоне абшчыннай Вялікаросіі нязвыклай і ненатуральнай уяўлялася практыка падворнай гаспадаркі і ўласнага землеўладання, што прыводзіла да дыферэнцыяцыі сялянства. Таксама большасць сялян Беларусі належала менавіта памешчыкам, а не дзяржаве. Па матэрыялах 10-й рэвізіі 1857 г., колькасць памешчыцкіх сялян у краі складала 52,6%, у той час як у Расіі – 36,3 % [8, с. 114].

Яшчэ адной эканамічнай асаблівасцю беларускіх земель у параўнанні з карэннымі расійскімі губернямі была здача ў арэнду памешчыцкіх і казённых маёнткаў і фальваркаў мясцовай шляхце і дзяржаўным чыноўнікам. Арэндныя дамовы заключаліся часцей за ўсё на тэрмін ад 3 да 12 гадоў. Арэнда стала ў Беларусі адным з самых распаўсюджаных відаў дваранскага прадпрымальніцтва. Пры слаба развітай прамысловасці сродкі, назапашаныя дзякуючы арэндзе, у большасці ішлі на набыццё зямлі [7, с. 209].

К сярэдзіне XIX ст. у сацыяльна-эканамічным жыцці Беларусі адбываюцца важныя змены. У жыццёвы ўклад пачынаюць пранікаць новыя капіталістычныя адносіны, якія пахіснулі асновы старой прыгонніцкай гаспадаркі. Растучы попыт на сельскагаспадарчую прадукцыю ў краінах Заходняй Еўропы і пашырэнне ўнутранага рынку выклікалі паступовы пераход ад замкнёнай натуральнай гаспадаркі да таварна-грашовай. Таварызацыя захапіла галоўным чынам гаспадарку памешчыкаў. Каб павялічыць колькасці сельскагаспадарчай прадукцыі, патрабавалася паляпшэнне агратэхнічнай базы сельскай гаспадаркі на аснове

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ